

Liturgiewetenschap in Nederland:

Naar aanleiding van een onderzoekbeoordeling

Gerard Lukken

Op 30 mei 1995 verscheen de onderzoekbeoordeling 'Theological Research in Dutch Universities 1989-1993'.¹ In dit rapport komt ook de liturgiewetenschap ter sprake. Het lijkt mij belangrijk nader op dit rapport in te gaan en wel in het licht van de ontwikkelingen in de liturgiewetenschap in Nederland.

De liturgiewetenschap in Nederland na Vaticanum II

Na Vaticanum II ontwikkelde de liturgiewetenschap zich in ons land op voorspoedige wijze. Op de theologieopleidingen werden docenten benoemd die op deskundige en specialistische wijze waren opgeleid: aan de Pontificia Università Gregoriana en het Pontificio Istituto Liturgico San Anselmo in Rome, aan het Institut Supérieur de Liturgie in Parijs en aan de Theologische Faculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Sinds Vaticanum II werd de liturgiewetenschap op de theologische opleidingen voortaan beschouwd als een eigen discipline en wel een **disciplina principalis**.² Toen in 1967 de grootseminaries in ons land overgingen in academische theologie-opleidingen, werd dan ook aan al deze opleidingen een leerstoel verbonden in de liturgiewetenschap. Wat de openbare theologische faculteiten betreft: daar behoorde de liturgiek tot de kerkelijke vakken en werd zij lange tijd vooral als een praktisch en toegepast vak beschouwd. De oprichting in 1963 van het Instituut voor Liturgiewetenschap aan de Rijksuniversiteit van Groningen dat zich bezighoudt met de studie van de liturgie met als hoofdaccenten de geschiedenis van de liturgie, de kerkmuziek, de kerkbouw en de beeldende kunst kan men zien als een

¹ *Theological Research in Dutch Universities 1989-1993*, Uitgave Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten, Utrecht 1995.

² Vergelijk de Constitutie *Sacrosanctum Concilium*, no 16 en het commentaar op dit nummer van E.J. Lengeling, *Die Konstitution des zweiten Vatikanischen Konzils über die heilige Liturgie. Lateinisch-deutscher Text mit einem Kommentar* (Reihe Lebendiger Gottesdienst, 5/6), München 1964, 43-45.

teken van de erkenning die de liturgiewetenschap zich gaandeweg binnen de protestantse theologie-opleidingen verwierf. Zo slaagde Groningen erin dit kerkelijk vak een academische status te geven. Ik herinner mij nog goed de discussies destijds over de aanduiding van het vak. Terwijl de katholieke liturgisten gemakkelijk over hun vakgebied spraken met de aanduiding liturgie, hadden de reformatorische collega's die terecht meer het woord liturgiek gebruikten³, voorkeur voor de aanduiding liturgiewetenschap om aldus het academische vak duidelijk te onderscheiden van het kerkelijk praktisch vak in de ambtsopleiding. Aan katholieke zijde kende men dit probleem toen dus niet wegens de algemene erkenning van het vak als een eigen en zelfstandige wetenschappelijke discipline binnen de theologie.

De liturgisten die rond de tijd van het tweede Vaticaans Concilie aan de theologieopleidingen werden benoemd hadden doorgaans een strikt historische opleiding gehad. Zij waren gevormd door de liturgiehistorici die hun stempel gedrukt hadden op de Constitutie over de Liturgie van Vaticanum II. Zij hadden het ingewikkelde instrumentarium van de liturgische bronnen leren hanteren, zich verdiept in het christelijk en liturgisch Grieks en Latijn en wisten hoe zij kritisch de voetnoten van de boeken over de geschiedenis van de westerse liturgie moesten lezen. Maar al spoedig kwamen in Nederland in de beoefening van het vak nieuwe accenten op, accenten die mede samenhangen met de eigen optiek van de desbetreffende liturgist en met de situatie waarin het vak werd beoefend. Ik beperk mij hier tot de ontwikkelingen vanaf 1967. In dat jaar werd het theologisch onderwijs en onderzoek dat tot dan toe aan tal van grootseminaries plaatshad, ondergebracht in vijf katholieke instellingen voor wetenschappelijk theologisch onderwijs (KIWTO's) die gingen functioneren naast de Theologische Faculteit van de Katholieke Universiteit in Nijmegen (KUN). Dit waren de Katholieke Theologische Hogeschool Amsterdam (KTHA), de Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht (KTHU), de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (HTP) in Heerlen, de Theologische Faculteit Tilburg (TFT) en het Theologisch Instituut (TIE) in Eindhoven dat echter in 1969 werd opgeheven. Voor een goed begrip van de ontwikkelingen zijn nog twee zaken van belang. Allereerst de naamsveranderingen van een aantal instellingen in 1987 toen de aanduiding hogeschool in Nederland wettelijk exclusief werd gereserveerd voor de Hogere Beroeps Opleiding (HBO). De Katholieke Theologische Hoge-

³ Terecht, omdat liturgie eigenlijk duidt op het terrein dat bestudeerd wordt; vergelijk de aanduidingen katechese en katechetiek.

school Amsterdam (KTHA) werd toen de Katholieke Theologische Universiteit Amsterdam (KTUA), de Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht (KTHU) werd de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht (KTUU) en de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (HTP) werd de Universiteit voor Theologie en Pastoraat (UTP). Vervolgens had in 1992 een ingrijpende verandering plaats toen de KTUA en de KTUU werden gefuseerd tot de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht (KTU) en de UTP onder de naam Universitair Centrum voor Theologie en Pastoraat (U.T.P.) werd tot een tweede onderwijslocatie van de Theologische Faculteit van Nijmegen.⁴

Welnu, de Katholieke Theologische Hogeschool, c.q. Universiteit Amsterdam (KTHA-KTUA) en de Katholieke Theologische Hogeschool, c.q. Universiteit Utrecht (KTHU-KTUU) gingen het accent leggen op de geschiedenis van de liturgie en op de vernieuwing daarbinnen door het gebruik van nieuwe methoden en door nieuwe vraagstellingen. De leeropdracht binnen de Theologische Faculteit Tilburg (TFT) luidde weloverwogen 'liturgie en sacramententheologie' en legde daarmee een accent op de theologie van de liturgie die zich gaandeweg ontwikkelde tot een antropologisch en semiotisch-theologische aanpak van de liturgie. De Hogeschool, c.q. Universiteit voor Theologie en Pastoraat (HTP-UTP) koos zowel voor de historische als de systematisch en praktisch-theologische beoefening van het vakgebied en aan de Theologische Faculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) werd de liturgie als empirische liturgiek een onderdeel van de praktische theologie. Aan de Rijksuniversiteit van Groningen (RUG) ging, zoals al opgemerkt, de aandacht vooral uit naar de geschiedenis van de liturgie, de kerkmuziek, de kerkbouw en de beeldende kunst. En aan de Theologische Faculteiten van de Universiteit van Amsterdam (UVA) en de Vrije Universiteit (VU) kreeg het vak een sterk bijbels accent. Ofschoon aan alle katholieke instellingen incidenteel aandacht besteed werd aan de artes, was dit toch meer uitgesproken het geval in Heerlen. Aarzelend bleef tot op de dag van vandaag over de plaats van de homiletiek die - ofschoon tot de liturgiewetenschap behorend - zich in Nederland niet uitdrukkelijk als onderdeel van deze discipline ontwikkelde. De verschillende accenten kwamen ook tot uiting, toen men op de academische instellingen in de zeventiger jaren kwam tot de zogenoemde indeling in vakgroepen. In Utrecht (KTUA) werd de

⁴ Voor deze geschiedenis vergelijk o.a. L. Winkeler, *Om kerk en wetenschap. Geschiedenis van de Katholieke Theologische Universiteit Amsterdam en de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht 1967-1991*, Utrecht 1992.

liturgie een onderdeel van de vakgroep kerkgeschiedenis. Dit was ook aanvankelijk het geval in Amsterdam (KTHA), waar het echter na het vertrek van de hoogleraar liturgie voor de helft werd ondergebracht bij de vakgroep geschiedenis en voor de helft bij praktische theologie. Ook in Groningen werd de liturgie gecombineerd met de kerkgeschiedenis en wel in de vakgroep kerkgeschiedenis en liturgiewetenschap.⁵ In Nijmegen werd de liturgie ingedeeld bij de vakgroep praktische theologie, in Tilburg bij de vakgroep systematische theologie met lange tijd een buitengewoon lidmaatschap van de vakgroep praktische theologie en in Heerlen was sprake van een gecombineerde vakgroep historische en systematische theologie waarin liturgiewetenschap en sacramententheologie werden ondergebracht; tevens was sprake van een volwaardig lidmaatschap van de vakgroep praktische theologie. De 'taakverdeling' werd met name nog gestimuleerd door twee zaken. Allereerst de oprichting door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) in 1979 van de Stichting voor theologisch en godsdienstwetenschappelijk onderzoek in Nederland (STEGON) en de daaronder ressorterende weliswaar kleine, maar wellicht mede daardoor ook al spoedig vruchtbaar functionerende werkgemeenschap liturgiewetenschap, en door de bundeling van krachten in 1985 in het Samenwerkingsverband van Liturgiedocenten in Nederland (SLDN). Door beide structuren was een regelmatig overleg mogelijk over de beoefening en vernieuwing van het vakgebied. Zowel katholieke als protestantse liturgisten kwamen er regelmatig samen om te spreken over onderwijs en onderzoek en beide te plannen en te stimuleren. Deze ontwikkelingen waren uitermate gunstig voor de ontwikkeling van de liturgiewetenschap in Nederland: zij kreeg een eigen profiel dat geken-

merkt wordt door nieuwe vraagstellingen, toepassing van nieuwe methoden, intensief grensverkeer met andere disciplines en verbreding van het onderzoeksobject. Men vergelijkte in dit verband bijvoorbeeld de jaargangen van dit 'Jaarboek voor Liturgieonderzoek' dat sinds 1985 verschijnt.⁶

⁵ Onlangs is de liturgiewetenschap in Groningen ondergebracht in een nieuwe structuur, namelijk de vakgroep jodendom en christendom.

⁶ Een goed beeld geeft ook C. Caspers - C. Schneiders (red.), *Omnes circumadstantes. Contributions towards a history of the role of the people in the liturgy*, Kampen 1990. Verdere literatuur: G. Lukken, *De ontwikkeling van de liturgiewetenschap sedert de praeconci-liaire periode*, in *Liturgische oriëntatie na Vaticanum II* (= Supplement Liturgisch Woordenboek), Roermond 1970, 11-13; G. Rouwhorst, *Onderzoeksactiviteiten en -plannen op het terrein van de liturgiewetenschap in Nederland*, in *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek 1* (1985) 173-181; idem, *Recente ontwikkelingen op het terrein van de liturgiewetenschap en hun*

De 'taakverdeling' werd ook sterk gestimuleerd door een negatieve factor. In de loop van de tachtiger jaren werd ook de liturgiewetenschap gaandeweg getroffen door de reductie van het aantal formatieplaatsen. In Groningen werd de leerstoel liturgie opgeheven. Aan reformatorische zijde is aan de Universiteit van Amsterdam een kerkelijk hoogleraar verbonden in de persoon van J. Boendermaker, die zijn taak combineert met die van bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. En wat de Vrije Universiteit betreft is een nieuwe hoogleraar al benoemd in de persoon van N. Schuman die tevens bijzonder hoogleraar liturgie is geworden aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen waar hij ook werkzaam blijft als oudtestamenticus. Aan katholieke zijde waar de leerstoel aan de Katholieke Universiteit van Amsterdam (KTUA) al was opgeheven, werd onlangs door de fusie tussen de Universiteit voor Theologie en Pastoraat (UTP) met de Theologische Faculteit van Nijmegen (KUN) het aantal leerstoelen verder gereduceerd van vier naar drie, terwijl bovendien aan de katholieke instellingen van de vier docentplaatsen slechts anderhalve plaats overbleef. Hoe dan ook: er is sprake van aanzienlijk minder menskracht. In 1989 kwam daar een andere negatieve structurele ontwikkeling op: binnen STEGON dreigde men de werkgemeenschap liturgiewetenschap op te heffen op grond van de argumentatie dat het een te kleine werkgemeenschap betrof.⁷ Gelukkig bleef zij gehandhaafd, maar men leze de voor spellende zin in de weergave van de discussie door Paul Post: "Op voorhand zou ik nu reeds willen zeggen dat wat deze werkgemeenschap gaat overkomen wel eens model zou kunnen gaan staan voor de gehele STE-

mogelijke betekenis voor de liturgische praktijk, in *Tijdschrift voor Liturgie* 72 (1988) 382-394; G. Lukken, *Het Genootschap voor Liturgiestudie in een nieuw spanningsveld*, in *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek* 4 (1988) 91-106; P. Post, *Bedeavaart zonder grenzen*, in *Tijdschrift voor Liturgie* 73 (1989) 135-156; idem, *Wetenschappelijk grensverkeer tussen discipline-vorming en ont-disciplineren*, in *Verslag STEGON-symposium 'Uitdagingen aan de theologie', 27 april 1990*, Den Haag 1990, 33-43 (= *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek* 6 (1990) 65-81; H. Wegman, *Ontwikkelingen in de liturgiewetenschap*, in *Tijdschrift voor Liturgie* 74 (1990) 232-242; H. Boon-Schilling e.a. (red.), *Liturgievernieuwing in een veranderende wereld: terugblik en toekomstperspectief* (Mededelingen van de Prof.dr. G. van der Leeuw-Stichting, 66), Amsterdam 1991; G. Lukken, *Ontwikkelingen in de liturgiewetenschap: balans en perspectief* (Liturgie in perspectief, 1), Heeswijk-Dinther 1993; P. Post, *Thema's, theorieën en trends in het bedevaartonderzoek*, in J. Pieper - P. Post - M. van Uden, *Bedeavaart en pelgrimage. Tussen traditie en moderniteit* (UTP-Katernen, 16) Baarn 1994, 253-276.

⁷ Vergelijk P. Post, *Wetenschappelijk grensverkeer tussen discipline-vorming en ont-disciplineren* (1990), 73 (zie noot 6).

GON.⁸ Niemand kon toen vermoeden dat per 31-12-1993 STEGON zelf en daarmee natuurlijk ook de werkgemeenschap liturgiewetenschap zou worden opgeheven, en wel op grond van het feit dat zij door NWO als een te kleine stichting werd beschouwd en men fundamentele veranderingen wilde aanbrengen in de zogenoemde tweede geldstroom van het onderzoek. Ondanks een kort tevoren gehouden zeer positieve evaluatie over het functioneren van STEGON, verdween plotseling deze wetenschappelijke infrastructuur met haar werkgemeenschappen en werd zij omgezet in een grovere structuur, namelijk de Stichting voor Filosofie en Theologie (SFT). Terecht werd door het bestuur van STEGON opgemerkt dat wat in lange tijd met moeite en grote inzet was opgebouwd verloren ging en dat de sterke band met het grondvlak via de werkgemeenschappen werd ingeruild voor een vervreemding van datzelfde grondvlak.⁹ Een verdere bedreiging voor de liturgiewetenschap was de oprichting van het zogenoemde AIO-netwerk in 1992, waarin de onderzoeksopleiding van de promovendi werd ondergebracht. Aan de oprichting ervan gingen felle discussies vooraf tussen de leden van de werkgemeenschap liturgiewetenschap en de coördinator van dit netwerk prof.dr. V. Brümmer. Zij betroffen de vraag of liturgiewetenschap wel een eigen sector kon worden binnen dit AIO-netwerk. Tot grote verwondering van de liturgisten waren de coördinator en anderen die bij de oprichting van het netwerk betrokken waren van mening dat liturgiewetenschap geen eigen discipline was en dat het aantal sectoren binnen het netwerk beperkt moesten blijven. Vraag was nu waar liturgiewetenschap moest worden ondergebracht. Bij de discussie daarover onder de liturgisten passeerden veel mogelijkheden de revue maar geen ervan leek bevredigend. Opdeling van de liturgisten over vier sectoren van theologiegeschiedenis, systematische, praktische theologie en godsdienstwetenschap leek verre van ideaal, omdat dit zou leiden tot ont-disciplineren van de liturgiewetenschap.¹⁰ Uiteindelijk kwam men ertoe de liturgiewetenschap onder te brengen in één sector samen met de kerkgeschiedenis en de godsdienstwetenschappen. Het AIO-netwerk was een voorstadium van de Nederlandse Onderzoeksschool voor Theologie en Religiewetenschap (NOSTER) die op 20 juni 1995 voor een periode van vijf jaar door de KNAW werd erkend en waarin de liturgiewetenschap

⁸ ibidem.

⁹ A.S. van der Woude, *Voorwoord*, in STEGON, Jaarverslag 1993, Den Haag 1994.

¹⁰ P. Post, *Wetenschappelijk grensverkeer tussen discipline-vorming en ont-disciplineren* (1990), 73 (zie noot 6).

eveneens werd ondergebracht bij de sector kerkgeschiedenis en godsdienstwetenschap.

Al op het STEGON-symposium in 1990 over 'Uitdagingen aan de theologie' had Paul Post erop gewezen, dat met name de liturgiewetenschap binnen de herstructurering van het onderzoek in ons land de dupe dreigde te worden van haar eigen vernieuwingen.¹¹ Het leek alsof deze gingen werken als een boemerang. Vooral de multidisciplinaire werkwijze van de liturgisten zou hun noodlottig kunnen worden. Binnen de theologische faculteiten zijn zij al verdeeld over de vakgroepen geschiedenis, praktische theologie en systematische theologie en over verschillende multidisciplinaire onderzoekprogramma's. Nu worden zij ook binnen het AIO-netwerk bedreigd. Daarom dient uitdrukkelijk gesteld te worden dat het in de liturgiewetenschap gaat om een eigen discipline. Daarvan is sprake allereerst omdat zij een eigen object van onderzoek heeft met een vaste en tegelijk open canon van onderwerpen zoals de sacramenten, de sacramentaliën, het kerkelijk jaar, het getijdengebed enzovoort. Die canon van onderwerpen is open en zij is terecht na Vaticanum II uitgebreid met themata als de betekenis van rituelen in het algemeen, vragen rond bijbel en liturgie, de relaties tussen joodse en christelijke liturgie, de oecumene met de liturgie van andere kerken en van de wereldgodsdiensten, de aandacht voor vrouw en liturgie, voor categoriale vieringen van kinderen, jongeren en gehandicapten, het thema drempelliturgie, onderzoek naar de liturgie in actu, enzovoort. Vervolgens kan men spreken van een op dit object van onderzoek gerichte heuristiek die haar onvervreembare eisen met zich brengt ten aanzien van methoden en grensverkeer met andere disciplines. En tenslotte geldt ook dat het gaat om een discipline die haar eigen traditie heeft. De liturgiewetenschap heeft zich als een eigen discipline ontwikkeld sinds de 17e eeuw en zij kreeg sterke impulsen vanuit de Liturgische Beweging in onze eeuw.¹² Zij heeft haar eigen lexica, dictio-

¹¹ P. Post, *Wetenschappelijk grensverkeer tussen discipline-vorming en ont-disciplinerings* (1990), 65-81 (zie noot 6); G. Lukken, *Ontwikkelingen in de liturgiewetenschap: balans en perspectief* (1993), 22-24 (zie noot 6).

¹² Vergelijk o.a. A.G. Martimort (red.), *L'église en prière, édition nouvelle*, Deel 1, Paris 1983, 29-32; Th. Vismans, *Wetenschap der Liturgie*, in L. Brinkhoff e.a. (red.), *Liturgisch Woordenboek*, Deel 2, Roermond 1965-1968, 2913-2914; G. Lukken, *De ontwikkeling van de liturgiewetenschap sedert de praeconculaire periode* (1970), 11-12 (zie noot 6); voor de reformatie, zie bijvoorbeeld M.A. Vrijlandt, *Liturgiek*, Delft 1987, 119-169.

naires, handboeken, bibliografische systemen en tijdschriften en kent talrijke bronnenuitgaven en monografieën. Vanuit deze discipline worden eigen congressen en studiedagen georganiseerd en zij kent eigen genootschappen zoals het Genootschap voor Liturgiestudie, de Arbeitsgemeinschaft Katholischer Liturgikdozenten im deutschen Sprachgebiet (AKL) en de internationale en oecumenische Societas Liturgica. Eigenlijk is het hoogst merkwaardig dat deze discipline door structurele en organisatorische oorzaken gemarginaliseerd dreigde te worden juist nu de liturgie volop in beweging is gekomen en zich tal van urgente vragen aandienen. Daarbij gaat het om een discipline die ook binnen het theologisch onderzoek onvervangbaar is, omdat zij de theologie in contact brengt met de meest primaire bronnen van de christelijke verbeelding in verleden en heden. Daarbij vraag ik mij af of er toch niet meer aan de hand was dan structurele oorzaken alleen. Hangt het ook niet samen met het gegeven - en ik beseft dat dit een uitdagende vraag is - dat de openbare faculteiten van ons land die in het opzetten van de structuren grote invloed hebben, toch eigenlijk niet goed raad weten met deze discipline en haar zeker niet als een hoofddiscipline beschouwen?

In deze situatie kwam de Theologische Faculteit Tilburg, mede met steun van en gedragen door buitenuniversitaire instanties, ertoe in 1992 over te gaan tot de oprichting van een Liturgisch Instituut dat in de loop van 1994 en 1995 is uitgegroeid tot een Interuniversitair Liturgisch Instituut samen met de Katholieke Theologische Universiteit van Utrecht en de Theologische Faculteit van Nijmegen.¹³ In de persoon van C. Caspers kreeg het

¹³ G. Lukken, *Ontwikkelingen in de liturgiewetenschap: balans en perspectief* (1993) (zie noot 6).

Publikaties van dit Instituut:

1. In de reeks *Liturgia condenda*:

Deel 1: G. Lukken and M. Searle, *Semiotics and church architecture. Applying the semiotics of A.J. Greimas and the Paris School to the analysis of church buildings*, Kampen 1993.

Deel 2: G. Lukken, *Per visibilia ad invisibilia. Anthropological, theological and semiotic studies on the liturgy and the sacraments*. Collected and edited by Louis van Tongeren and Charles Caspers. Kampen 1994.

Deel 3: C. Caspers, G. Lukken, G. Rouwhorst (ed.), *Bread of Heaven. Customs and Practices surrounding Holy Communion. Essays in the History of Liturgy and Culture*, Kampen 1995.

Deel 4: W.M. Speelman, *The Generation of Meaning in Liturgical Songs. A Semiotic Analysis of Five Liturgical Songs as Syncretic Discourses*, Kampen 1995.

Deel 5: S. Roll, *Toward the Origins of Christmas*, Kampen 1995.

2. In de reeks *Liturgie in perspectief*:

Instituut bovendien een eigen coördinator. Samen met het Instituut voor Liturgiewetenschap van Groningen wil het Liturgisch Instituut de krachten bundelen, het onderzoek coördineren en stimuleren en aldus de verworvenheden van de liturgiewetenschap in ons land bewaren en verder uitbouwen. Er wordt naar gestreefd vanaf 1996 het Jaarboek voor Liturgie-onderzoek te maken tot een gezamenlijke uitgave van de beide instituten. Vermeld dient nog te worden dat het Samenwerkingsverband van Liturgiedocenten in Nederland (SLDN) in 1994 werd omgezet in het Liturgiewetenschappelijk Overleg (LWO). Nu de werkgemeenschap liturgiewetenschap is opgeheven wil het LWO als een verbrede voortzetting van het SLDN een platform zijn voor ieder die zich bezighoudt met liturgiewetenschappelijk onderzoek in Nederland. Het interuniversitair Liturgisch Instituut treedt op als coördinator van het LWO.

In de context nu die ik heb geschetst, verscheen in 1995 de onderzoekbeoordeling 'Theological Research in Dutch Universities 1989-1993'.

Het onderzoeksrapport

In Nederland bestaat de Vereniging van Samenwerkende Universiteiten, de zogenoemde VSNU. Aan deze instantie is door het departement van onderwijs de kwaliteitscontrole van onderwijs en onderzoek toevertrouwd. Voor de onderzoekbeoordeling van de theologie werd in 1994 door de VSNU een internationale commissie benoemd, bestaande uit H.A.J. Wegman (Utrecht, voorzitter, emeritus hoogleraar kerkgeschiedenis en bijzonder liturgie), R.E. Clements (Londen, emeritus hoogleraar oude testament), G.D.J. Dingemans (Groningen, emeritus hoogleraar praktische theologie), R. Dobbelaere (Leuven, hoogleraar godsdienstsociologie), A.M. Ritter (Göttingen, Marburg en Heidelberg, hoogleraar kerkgeschiedenis, bijzonder patristiek), K. Rudolph (Marburg, emeritus hoogleraar

Deel 1: G.Lukken, *Ontwikkelingen in de liturgiewetenschap. Balans en perspectief*. Heeswijk-Dinther 1993.

Deel 2: H. Wegman, G. Broekhuijsen, A. Vernooij, *Toekomst, toen en nu. Beschouwingen over de ontwikkeling en de voortgang van de liturgievernieuwing*. Ingeleid en uitgegeven door L. van Tongeren. Heeswijk-Dinther 1994.

Deel 3: G. Lukken, *Inculturatie en de toekomst van de liturgie*. Heeswijk-Dinther 1994.

Deel 4: M. van Amsterdam, *Hoe welkom zijn op de bergen de voeten van de vreugdebode (Jes.52,7):...dans binnen de liturgie ?*, Heeswijk-Dinther 1995.

Deel 5: P. Post, *Ritueel landschap: over liturgie-buiten. Processie, pausbezoek, danken voor de oogst, plotselinge dood*, Baarn/Heeswijk-Dinther 1995.

godsdienstgeschiedenis) en Chr. Schwöbel (Kiel, hoogleraar systematische theologie).¹⁴ Het rapport kwam tot stand op grond van een uitvoerige documentatie die door de te beoordelen instellingen in het Engels aan de commissie werd verschaft. Het is verdeeld in twee delen: een inleiding waarin de commissie haar visie geeft op de discipline van de theologie en inzicht geeft in haar algemene werkwijze en vervolgens een tweede deel dat de onderzoekbeoordeling zelf betreft. De onderzoekbeoordeling wordt telkens gegeven aan de hand van vier criteria namelijk kwaliteit, produktiviteit, relevantie en levensvatbaarheid ("viability"). Daarbij wordt de waardering uitgedrukt op een schaal van 1-5, waarbij men het cijfer 3 kan interpreteren als beantwoordend aan de internationale standaard en het cijfer 2 als onvoldoende daaraan beantwoordend.

Het rapport verdeelt de theologie in de volgende subdisciplines: religiewetenschap¹⁵, bijbelwetenschap, kerkgeschiedenis, sociale wetenschappen, systematische theologie en praktische theologie.¹⁶ De liturgiewetenschapper die zijn eigen discipline hier node als subdiscipline mist, gaat onmiddellijk op zoek wat hij er nog van kan vinden. Welnu: hij vindt onder kerkgeschiedenis de aanduiding 'rituals' en onder systematische theologie de aanduiding 'worship (Liturgics)'. Ik citeer:

"Church history (Kerkgeschiedenis): the study of the history of Christian religion and its institutions, such as the communication of faith, the ecclesiastical traditions, the development of doctrines and their interrelationship with rituals, literature and other forms of expression, with the social and cultural environment."¹⁷

"Systematic Theology (Systematische Theologie): the systematic reflection on the issues of meaning and truth of religious views of reality with regard to their philosophical and ethical implications (Philosophy of Religion and Ethics), attempting an argued exposition of Christian beliefs (Dogmatics) and worship (Liturgics), in a global context and with respect to their ecumenic forms of expres-

¹⁴ Theological Research (zie noot 1), 7 en 88-89.

¹⁵ Aldus de door het rapport zelf toegevoegde vertaling bij "Religious studies". Vergelijk Theological Research, 3.

¹⁶ Theological Research, 3-4.

¹⁷ Theological Research, 3.

sion (Missiology and Ecumenics).¹⁸

Opnieuw wordt de liturgiewetenschap genoemd in het gedeelte over de onderzoekbeoordeling en wel onder de kop Kerkgeschiedenis:

"In two Liturgical Institutes (RUG, TFT) cooperation in research is carried out on the text en context of rites and rituals (see also KUN, in the programma 'Religious Communication').

Regarding the future of this discipline the Committee submitted the following points to the researchers in the discussion: the stimulation of dissertation research, the coordination of programmes to avoid duplication, the imminent danger of lacunae in the subdiscipline (e.g. Patristics, Medieval Studies, History of Liturgy) and interdisciplinary cooperation."¹⁹

Opvallend is dat liturgiewetenschap in dit tweede gedeelte niet opnieuw wordt genoemd onder de kop Systematische Theologie. Wel komt het rapport verderop uitdrukkelijk tot tweemaal toe terug op de gesignaleerde lacune van de geschiedenis van de liturgie en wel bij de beoordeling van het Onderzoekprogramma "Heortological Contributions" van de KTU, waar gezegd wordt:

"It is a serious problem that Liturgical Studies in the context of Church History have gained a rarity value in the Catholic faculties."²⁰

en bij de beoordeling van het onderzoekprogramma "Origins and Transformation of Christian Traditions" van de KTU waar geurgeerd wordt:

"Attention should be paid to te continuation of KTU 2 (Heortological

¹⁸ Theological Research, 4.

¹⁹ Theological Research, 19. De commissie gebruikt steeds de term interdisciplinariteit. In navolging van P. Post, *Wetenschappelijk grensverkeer tussen discipline-vorming en ont-disciplineren* (1990), 70 (zie noot 6) gebruik ik de voorzichtigere aanduiding multidisciplinariteit: een werkwijze die gekenmerkt wordt "door een streven om de methode(n) van andere vaktraditie(s) te leren kennen en zich eigen te maken, om de resultaten zelfstandig te kunnen verwerken en deze te integreren in een nieuw geheel" (met verwijzing naar S. de Blaauw, *Cultus et decor. Liturgie en architectuur in laataniek en middeleeuws Rome*, Delft 1987 (= diss. Leiden), Stelling 8). Voor de termen interdisciplinariteit, intradisciplinariteit en multidisciplinariteit, zie bijvoorbeeld ook J.A. van der Ven, *Wat is pastoraalliturgie*, in: idem (red.), *Toekomst van de kerk. Studies voor Frans Haarsma*, Kampen 1985, 35-40.

²⁰ Theological Research, 65.

Contributions) in the context of this interfaculty programme."²¹

Wie verder zoekt naar de liturgiewetenschap in het rapport, heeft de neiging allereerst de verwijzing naar het programma "Religious Communication" op te slaan, maar bij de beoordeling van dit programma wordt nergens over liturgiewetenschap gesproken.²² Ook is niet mogelijk expliciet het onderzoek van de UTP die zoals al is opgemerkt sinds kort met de Theologische Faculteit van Nijmegen is gefuseerd, terug te vinden. Wel komt de liturgiewetenschap nog op drie plaatsen naar voren, namelijk bij de beoordeling van het Groningse programma "History of Liturgy and Spirituality"²³ en de Tilburgse programma's "Semiotic and Christian Utterances"²⁴ en "The Irreplaceable Position of Christian Liturgy"²⁵ die vooral van kritische kanttekeningen worden voorzien en waarover geen stimulerende opmerkingen met betrekking tot de toekomst worden gemaakt, hier en daar zelfs het tegendeel; ik kom daar nog op terug.

Aldus wekt het rapport sterk de indruk met betrekking tot de beoefening van liturgiewetenschap vooral het onderdeel geschiedenis van de liturgie te willen stimuleren en wel door intensief grensverkeer aan te gaan met de kerkgeschiedenis. Dit betekent in zekere zin zelfs een reductie van de structurering van de onderzoeksschool die in elk geval ook grensverkeer met de godsdienstwetenschap in haar bedding heeft opgenomen. Zelfs de beide onderzoeksinstituten van Groningen en Tilburg die juist de brede beoefening van de discipline willen behartigen, worden onder de discipline van de kerkgeschiedenis ondergebracht. De commissie beschikte over meer dan voldoende gegevens om te beseffen dat dit ten onrechte is. In de context van die instituten wordt in het rapport weliswaar gesproken over het stimuleren van "interdisciplinary cooperation", maar na de gesignaleerde lacune van de geschiedenis komt deze aansporing weinig stimulerend over. Dit geldt temeer omdat de commissie ten aanzien van het Gronings programma, dat protestantse eredienst en rituele muziek en architectuur omvat, vooral wijst op het gebrek aan samenhang en zij in

²¹ Theological Research, 69.

²² Vergelijk Theological Research, 54.

²³ Theological Research, 34.

²⁴ Theological Research, 72.

²⁵ Theological Research, 80.

wezen weinig positief oordeelt over de beide Tilburgse programma's. Het - overigens bijzonder kleine antropologisch-theologische onderzoekprogramma - "The Irreplaceable Position of Christian Liturgy", dat a posteriori aan de hand van een aantal resterende publikaties van met name twee onderzoekers (G. Lukken en C. Caspers) werd geformuleerd, wordt beoordeeld als weliswaar voldoende in kwaliteit en relevantie, maar als onvoldoende met betrekking tot de levensvatbaarheid; en - ofschoon het volgens de kwantitatieve internationale norm ruim voldoende publikaties bevat - wordt ook de kwantiteit van de output desondanks onvoldoende geacht omdat er met het oog op de formule van het programma te weinig nieuwe publikaties zijn, een oordeel dat beslist niet het mijne is, maar dat ik graag overlaat aan de commissie.²⁶ Ofschoon de commissie de kwaliteit van het onderzoek met een apart cijfer beoordeelt, brengt zij in de beoordeling van de kwantiteit van de produktie kennelijk ook weer een kwalitatief element binnen²⁷, hetgeen het zicht op de gegevens van de produktie vrij duister en oncontroleerbaar maakt en ook de receptie van het oordeel van de commissie niet vereenvoudigt.²⁸ Wat het semiotisch programma betreft: ofschoon de commissie het als voldoende met betrekking tot de internationale standaard beoordeelt wat betreft kwaliteit, produktie, relevantie en toekomst, laat zij niet na nogal wat twijfels te

²⁶ Theological Research, 80: "As far as productivity is concerned the Committee is of the opinion that the distribution of the output among the members of the programme is substandard and that the output as a whole comprises too few new contributions to the formula of the programme". In het eerste ontwerp van de beoordeling was de kwalificatie 'onvoldoende' bij produktiviteit gebaseerd op een grove fout in de berekening. In feite was de output het dubbele van de toen door de commissie als standaard vereiste! Op de uitdrukkelijke vraag om bevestiging van deze fout volgde geen antwoord. Wel verscheen daarna de genoemde formulering in de beoordelingstekst!

²⁷ Vergelijk de opmerking in Theological Research, 11: "The Committee did not want to draw further conclusions from the quantitative analysis and focussed its attention on the best possible qualitative ranging of productivity." Het feit dat achterin de publikatie (Theological Research, 83-87) vier vergelijkende tabellen zijn opgenomen waarvan er drie louter en alleen betrekking hebben op de kwantitatieve gegevens, richt toch weer alle aandacht op de pure kwantiteit!

²⁸ Hoezeer oordelen kunnen verschillen blijkt bijvoorbeeld wanneer men twee recensies vergelijkt over het boek van H.-G. Heimbrock, *Gottesdienst: Spielraum des Lebens. Sozial- und kulturwissenschaftliche Analysen zum Ritual in praktisch-theologischem Interesse*, Kampen 1993. Ik doel op de recensie van H. Wegman in *Inzage* 4 (1993) no 5, 3-4 (samen te vatten als: het boek biedt eigenlijk weinig nieuws) en die van G. Lukken in *Journal of Empirical Theology* 7 (1994) no 1, 116-117 (samen te vatten als: het boek is een verrijking en uitdaging voor het empirisch onderzoek van de liturgie).

uiten: zij vraagt zich af in hoeverre op basis van de tot nu toe bereikte wetenschappelijke resultaten het programma erin geslaagd is een bruikbare toepassing te ontwikkelen van deze semiotische benadering en van de complexe meta-taal van de Greimassiaanse methode voor bijbels en ritueel onderzoek, en of dit wel op vruchtbare wijze kan worden voortgezet. De validiteit ervan zal afhangen van de beschikbaarheid of het type onderzoekers die voor dit hoog gespecialiseerde programma nodig zijn.²⁹ Inderdaad heeft de greimassiaanse semiotiek een hoge moeilijkheidsgraad en verloopt de receptie ervan binnen de theologie moeizaam.³⁰ Dit hangt onder andere samen met het feit dat de theologie de ontwikkelingen in de literatuurwetenschap in deze eeuw (met al haar technische termen) zonder meer heeft gemist en zeker die van de nieuwe discipline van de semiotiek. Theologen zijn nog weinig vertrouwd met de technische terminologie van de taalwetenschap en de semiotiek en spreken daarom dan ook te snel van overbodig wetenschappelijk jargon en een te hoog gespecialiseerde discipline. Het kost enige moeite in de terminologie en de eigen denkwijzen van de semiotiek (een nieuw paradigma!) thuis te raken. Maar was dit in de zestiger jaren ook niet het geval op andere terreinen zoals bijvoorbeeld de integratie van de menswetenschappen? Dit soort zaken hoeft een commissie niet te beletten met name bij een kwalitatief gerichte beoordeling fundamenteel innoverend onderzoek op zijn waarde te schatten en te stimuleren. Zou het niet meer voor de hand hebben gelegen dat de commissie juist de hoop op een verdere en betere uitbouw

²⁹ "On the basis of the scientific results so far, questions arise to what extent the programme had succeeded in developing a useful application of this semiotic approach and the complex meta-language of the Greimas method for biblical and ritual studies, and whether this can fruitfully continued. The viability depends upon the availability of the type of researchers this highly specialised programme requires." (Theological Research, 72)

³⁰ Soms getuigt de afwijzing ervan bovendien op gebrek aan kennis. Ik volsta met twee recente voorbeelden: J. van der Ven (*Ecclesiologie in context*, Kampen 1993, 98 vv.) kiest binnen de praktische theologie voor de semiotiek van Peirce en niet voor de Greimassiaanse semiotiek om twee redenen: "In de Peirciaanse traditie besteedt men aandacht aan zowel de talige als de niet-talige tekens. Verder legt men in deze traditie de nadruk op de interactie tussen teken en betekenisgever en op de communicatieve context waarbinnen de betekenisgeving zich afspeelt." Beide argumenten zijn zonder meer onjuist. En in een recent artikel wordt Greimas afgewezen omdat hij zich niet concentreert op de acteurs, maar op de actanten (W. Weeren - V. de Haas, *Oog in oog met personages uit Lucas (22-24)*, in *Tijdschrift voor Theologie* 35 (1995) 126-127), terwijl juist al een decennium lang alle aandacht van deze semiotiek uitgaat naar de thematische rollen van de acteurs met de ontwikkeling van hun passies en de verderop in het artikel genoemde focalisatie (128) op zeer verfijnde wijze is uitgewerkt.

van de menswetenschappelijke, de antropologische, de semiotische, de systematisch-theologische en de praktisch-theologische multidisciplinariteit uitdrukkelijk had uitgesproken? Dit geldt temeer omdat de klacht van de commissie over de lacune van de liturgiegeschiedenis bij de katholieke faculteiten niet op objectieve gronden berust. Onder de liturgisten die aan de katholieke instellingen verbonden zijn, is de geschiedenis het uitdrukkelijke onderzoeksveld van G. Rouwhorst (KTU, jonge kerk), A. van Tongeren (TFT, vroege middeleeuwen), C. Caspers (Liturgisch Instituut, vroege middeleeuwen, nieuwe en hedendaagse tijd) en F. Spiertz (KUN, met name nieuwe tijd). Bovendien is geschiedenis van de liturgie een expliciet aandachtsveld van het Instituut voor Liturgiewetenschap in Groningen dat daarbij ongetwijfeld een eigen accent legt op de geschiedenis van de reformatorische liturgie. Lijken de lacunes niet veeleer elders te liggen, met name omdat er maar weinig structurele plaatsen overblijven?

Naar mijn inzicht signaleert het rapport dus ten onrechte een lacune met betrekking tot de liturgiegeschiedenis en dreigt het in feite de multidisciplinariteit van de liturgiewetenschap te reduceren tot die met de kerkgeschiedenis. Dit lijkt mij in tegenspraak met het pleidooi van de commissie elders in het rapport de muren tussen de theologische subdisciplines af te breken en de intrafacultaire en multidisciplinaire openingen te behartigen.³¹ Hoe dan ook, de optiek van het rapport zou naar mijn inzicht in feite een terugkeer zijn naar het verleden en wel op dubbele wijze. Allereerst doordat vooral het verleden van de liturgie belicht wordt. Niemand zal overigens het belang daarvan ontkennen, zeker wanneer dit gebeurt met nieuwe methoden en nieuwe vragen zoals in ons land in feite het geval was en is. Vervolgens is sprake van een terugkeer naar het verleden in een andere zin: het doet mij denken aan de jaren van mijn opleiding waarin liturgiewetenschap in feite liturgiegeschiedenis was. Een dergelijke terugkeer naar het verleden zou jammer zijn omdat zij een prijs gave zou zijn van de vernieuwing in de Nederlandse liturgiewetenschap en omdat men ook buiten ons land tot de overtuiging is gekomen dat de urgente hedendaagse vragen met betrekking tot de liturgie alleen verder worden geholpen wanneer naast de multidisciplinariteit met de geschiedenis ook een multidisciplinariteit aangegaan wordt met de antropologische en menswetenschappelijke disciplines, met de systematische en

³¹ "None the less it is striking that the individual faculty is strongly and often competitively regarded as principal, and also that the subdisciplines are surrounded by walls which are seldom bypassed to look for different perspectives, different possibilities and needs. Intra-faculty and interdisciplinary coordination of research could widen en deepen the choice of programme themes." (Theological Research, 18)

praktische theologie en de wetenschappen van de artes. Ook internationaal is steeds meer sprake van een brede en multidisciplinaire opvatting van de liturgiewetenschap. En met name in Duitsland verschenen de laatste jaren ook studies die gedetailleerd ingaan op het statuut van het vak en de positie ervan aan de diverse faculteiten.³² De internationale verbreding

32 H.-J. Auf der Maur, *Das Verhältnis einer zukünftigen Liturgiewissenschaft zur Religionswissenschaft*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 11 (1968) 327-343; A. Häussling, *Die kritische Funktion der Liturgiewissenschaft*, in H.B. Meyer (Hrsg.), *Liturgie und Gesellschaft*, Innsbruck 1970, 103-130; T. Berger, *Auf der Suche nach einer 'integrative Liturgie*, in *Liturgisches Jahrbuch* 37 (1981) 42-58; H.W. Gärtner en M.H. Merz, *Prolegomena für eine integrative Methode in der Liturgiewissenschaft. Zugleich ein Versuch zur Gewinnung der empirischen Dimension*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 24 (1982) 165-189; A. Häussling, *Liturgiewissenschaft zwei Jahrzehnte nach Konzilsbeginn. Eine Umschau im deutschen Sprachgebiet*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 24 (1982) 1-18; K. Richter, *Die Liturgiewissenschaft im Studium der Theologie heute*, in *Liturgisches Jahrbuch* 32 (1982) 46-63; D. Newman, *Observations on method in liturgical theology*, in *Worship* 57 (1983) 377-384; F. Kohlschein, *Liturgiewissenschaft im Wandel*, in *Liturgisches Jahrbuch* 34 (1984) 32-49; M. Merz, *Liturgiewissenschaft. Name und Sache über einhalb Jahrhunderte. Anlässlich einer Publikation von Franz Kohlschein*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 27 (1985) 103-108; H. Vorgrimler, *Liturgie als Thema der Dogmatik*, in K. Richter (Hrsg.), *Liturgie - ein vergessenes Thema der Theologie?*, Freiburg i.Br.1986, 113-127; T. Berger, *Prolegomena für eine ökumenische Liturgiewissenschaft*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 29 (1987) 1-18; J. Hermans, *L'étude de la liturgie comme discipline théologique. Problèmes et méthodes*, in *Revue Théologique de Louvain* 18 (1987) 337-360; K. Irvin, *Method in liturgical theology. Context is text*, in *Eglise et Théologie* 20 (1987) 407-424; T. Jennings, *Ritual Studies and liturgical theology. An invitation to Dialogue*, in *Journal of Ritual Studies* 1 (1987) 35-56; B. Neunheuser, *Liturgiewissenschaft: exakte geschichtsforschung oder (und) Theologie der Liturgie*, in *Ecclesia Orans* 4 (1987) 87-102; A. Häussling, *Liturgiewissenschaftliche Aufgabenfelder vor uns*, in *Liturgisches Jahrbuch* 38 (1988) 94-108; M. Kelleher, *Liturgical theology. A Task and a Method*, in *Worship* 62 (1988) 2-25; A. Terrin, *Leiturgia. Dimensione fenomenologica e aspetti semiotici*, Brescia 1988; P. Fernandez, *Liturgia y teologia. Una cuestion metodologica*, in *Ecclesia Orans* 6 (1989) 261-283; A. Häussling, *Was heisst: Liturgiewissenschaft ist ökumenisch?*, in K. Schlemmer e.a., *Gottesdienst - Weg zur Einheit. Impulse für die Oekumene* (Questiones Disputatae, 122), Freiburg/Basel/Wien 1989, 62-88; G. Bonacorso, *Introduzione allo studio della liturgia*, Padova 1990; M. Merz, *Linguistische Methoden in der Liturgiewissenschaft. Zum Stand der Entwicklung*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 32 (1990) 1-8; A. Gerhards - B. Osterholt-Kootz, *Kommentar zur Standortbestimmung der Liturgiewissenschaft*, in *Liturgisches Jahrbuch* 42 (1992) 122-138; J. Joncas, *Giorgio Bonacorso's semiotic approach to liturgical studies. A review of Introduzione allo studio della liturgia*, in *Questions Liturgiques* 73 (1992) 161-169; M. Klöckener, *Die Liturgiewissenschaft an deutschen Hochschulen*, in *Liturgisches Jahrbuch* 32 (1992) 258-160; G. Lukken, *Die Bedeutung der Semiotik Greimas' und der Pariser Schule für die Liturgiewissenschaft*, in W. Engemann - K.-H. Bieritz, *Gib mir ein Zeichen. Die Bedeutung der Semiotik für theologische Praxis- und Denkmodelle*, Berlin/New York 1992, 187-206; G. Lukken, *La liturgie comme lieu théologique irremplaçable. Méthodes d'analyse et de vérification théologiques*, in idem (red. L. van Tongeren en C. Caspers), *Per visibilia ad invisibilia. Anthropolo-*

van de discipline wordt ook duidelijk wanneer men de jaargangen van de grote liturgische tijdschriften van het laatste decennium opslaat. Een blik op de recensies van het Archiv für Liturgiewissenschaft van de laatste tien jaar zou in deze al voldoende kunnen zijn. En wat betreft de werkelijke integratie in de liturgiewetenschap van de antropologie (inclusief hier en daar aanzetten van de semiotiek!) en de systematische en praktische theologie van de liturgie kan men ook nog verwijzen naar de opzet en uitwerking van het Duitse handboek Gottesdienst der Kirche³³, het Italiaanse handboek Anàmnesis³⁴, het in Nederland weinig bekende Spaanse handboek La celebracion en la iglesia³⁵ en naar boeken als die van L.-M. Chauvet.³⁶ De nieuwe ontwikkelingen wekken kennelijk ook spanningen op. Zo leeft bij G. Winkler en R. Taft de angst dat de nieuwe ontwikkelingen gaan ten koste van het literair-historische en vooral het filologisch-historische onderzoek.³⁷ Ik volsta met te verwijzen naar het artikel van Paul Post in dit jaarboek.³⁸ Daarbij vergeten zij dat ook het historisch onderzoek herijking met nieuwe methoden en vraagstellingen

gical, Theological, and Semiotic Studies on the Liturgy and the Sacraments, Kampen 1994, 239-255; K. Richter, *Die Liturgiewissenschaft im Studium der Theologie heute*, in *Liturgisches Jahrbuch* 45 (1995) 40-44;

- Voor literatuur met betrekking tot het grensverkeer met de antropologische benadering van de 'Ritual Studies', zie het artikel van P. Post *Zeven notities over rituele verandering, traditie en (vergelijkende) liturgiewetenschap* in dit *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek*, noot 26.

³³ H. B. Meyer e.a. (Hrsg.), *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, Regensburg 1983 vv.

³⁴ S. Marsili (red.), *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla liturgia*, 7 delen, Casale Monferrato 1974-1989.

³⁵ D. Borobio (red.), *La celebracion en la iglesia*, Salamanca 1987 vv.

³⁶ L.-M. Chauvet, *Du symbolique au symbole. Essai sur les sacrements*, Paris 1979; idem, *Symbole et sacrement. Une relecture sacramentelle de l'existence chrétienne*, Paris 1988; idem, *Les sacrements, parole de Dieu au risque du corps*, Paris 1993.

³⁷ G. Winkler, *Über die Liturgiewissenschaft (Glosse)*, in *Theologische Quartalschrift* 175,1 (1995) 61-62; R.F. Taft, *Reconstructing the history of the Byzantine Communion rituals: principles, methods, results*, in *Ecclesia Orans* 11,3 (1994) 355-378.

³⁸ P. Post, *Zeven notities over rituele verandering, traditie en (vergelijkende) liturgiewetenschap* in dit *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek*, sub 3.

nodig heeft, iets wat gelukkig in Nederland het geval is. En de klacht over het gebrek aan filologisch-historisch onderzoek zou ik willen aanvullen met de vraag of het liturgiewetenschappelijk wel verantwoord is dat men juist bij deze grote taalkundige belangstelling zo gemakkelijk en exclusief blijft staan bij de methoden van de vorige eeuw en voorbijgaat aan de ontwikkelingen in de taalwetenschap en nog breder de semiotiek die zich in onze eeuw hebben voltrokken.

De toekomst van de liturgiewetenschap in Nederland

Wat de toekomst van de liturgiewetenschap betreft voel ik mij als emeritus een relatieve buitenstaander. Maar wel gaat het om een zaak die mij na aan het hart ligt. Ik moet mij beperken tot de zakelijke gegevens waarover ik beschik. Welnu, uit het voorgaande is duidelijk dat men in het onderzoeksrapport veeleer de beperkte optiek terugvindt die naar mijn inzicht bedreigend is voor de liturgiewetenschap in Nederland. Als zodanig zou het rapport eerder remmend dan stimulerend op de ontwikkelingen kunnen inwerken. En dit zou des te vreemder zijn omdat de commissie uitdrukkelijk naar voren brengt dat zij de indruk heeft dat de theologie in Nederland teveel de betreden paden van onderzoek bewandelt, te weinig nieuwe wegen verkent en meer intrafacultair en multidisciplinair te werk zou moeten gaan.³⁹ Daarom lijkt het mij zaak het rapport binnen het LWO ter discussie te stellen. Hoe dan ook, het is niet mogelijk de beide 'liturgische instituten' in de beperkte optiek van de onderzoekscommissie in te passen. Die optiek zou leiden tot het prijsgeven van innoverende verworvenheden van de liturgiewetenschap in ons land en tot een internationaal achterop raken. Juist omdat het aantal formatieplaatsen is gereduceerd zal men zuinig moeten omspringen met de verdeling van de accenten en de openheid van het vakgebied moeten blijven stimuleren. Het bestaan van de beide liturgische instituten lijkt daarbij een stevige structurele basis. En het is daarbij een gelukkige omstandigheid dat het streven naar één landelijk onderzoekprogramma waarin het onderzoek kan samenkomen van allen die op serieuze wijze in ons land met liturgiewetenschappelijk onderzoek bezig zijn, op zeer korte termijn vorm zal krijgen. Wat ik jammer vind is dat de commissie zo weinig gebruik heeft gemaakt van dit soort gegevens. De vrees van de commissie voor overlapping in het liturgiewetenschappelijk onderzoek lijkt in elk geval ongegrond, omdat de samenwerking die al tot stand was gekomen ongetwijfeld in de

³⁹ Theological Research, 18 en 22.

toekomst alleen maar zal worden versterkt.

Personalialia

Gerard Lukken (Den Haag 1933) was tot maart 1994 hoogleraar liturgie en sacramententheologie aan de Theologische Faculteit Tilburg en wetenschappelijk directeur van het Liturgisch Instituut. Hij studeerde aan het groot seminarie te Haaren (N. Br.), de Pontificia Università Gregoriana te Rome en het Institut Liturgique te Parijs.

Summary

In 1995 the report 'Quality Assessment of Research: Theological Research in Dutch Universities 1989-1993' was published. In this report the liturgical research as well as the two Liturgical Institutes of Tilburg and Groningen are discussed under the discipline of church history. Moreover this report pleads for a reinforcement of the research in liturgical history which in fact is already strongly represented by researchers in the dutch academic institutions.

Furthermore in the Netherlands School for Advanced Studies in Theology and Religion which has been established in June 1995 the research in liturgy forms one section together with religious studies and church history. The author outlines the developments of the liturgical studies in the Netherlands after Vaticanum II. These developments are characterized by new questions, application of new methods, intensive partnerships with other disciplines and broadening of the object of research. At the same time he observes in the broader scientific theological research the tendency to marginalize the study of the liturgy and to discuss the peculiar statute of this discipline. In this article he argues that the study of the liturgy has its own place in theological research and pleads that in the future both liturgical institutes, especially by means of the national research programme, will continue their broad and innovative project, all the more because this corresponds to the international developments in liturgical research.